

Մարտի 1931 թ.

Մ. Մ. Մ. Մ.

Կենտրոնական
կառավարության
օգնական

636

Մ-15

1931- Նոյեմբեր

POLIO POLIO POLIO POLIO POLIO POLIO POLIO POLIO

٢٢٢٢٢٢٢٢

2014. JULY 10 10 30 AM

३. ७. ५. ३.

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՂ
ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

३८५

ՆՐԱ ԱՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

36
-15

ՂԺՈՂԿՈՄԱՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

SEP 6 1953

J O I O R O R O R O R O R O R O R O

№ 27 (118) ԳԵՈՒԳՐԱԳՐԱԿԱՆ ՀՆԵՐԵՄՈՏՁԵԼԻ № 27 (118)
ԳՐԵԴՐԱՆ

5 15
ՀՈՎՀ. ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ

Հ. Ս. Խ. Հ.
ԿԵՆԴՐԱՆՆԵՐԻՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՂ
ԸՆԿԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՅԵՎ
ՆՐԱ ԱՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

ՀՈՂԺՈՂԿՈՄՍՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՐԵՎԱՆ—1981

ՀԱՅԿԱՅԻՆ ՀԱՅԿԱԳՐԱԿԱՆ
Հ. Պյոժ. Библиотека
ՀՍԽՀ—ՍՍՐԱ
Գ. Ա. ՄԱՍՈՒՅԱՆ
ԱՅՍՏՆԵՐԻՆ Ի. Խ. Խ.

21 JUN 2013

ՄԵՏՐՈՍԻ ՏՊԱՐԱՆ
ՊԱՅՎԵՐ 758
ԳՐԱՌԵՊԿԱՐ 6160 (Բ)
ՏԻՐԱԺ 3000

1789
46

Նախքան ՀՍԽՀ կենդանապաշտպան ընկերություն,
նրա նպատակներին ու անելիքներին անցնելը, և կամ
ի՞նչն ստիպեց այդ ընկերության կազմակերպելուն՝
տեսնենք, թե ներկայումս ի՞նչ դրուժյան մեջ է Ռոբ-
հրդային Հայաստանի անասունների վիճակը:

Վորպեսզի Ռոբ. Հայաստանի կենդանիների դրու-
թյունը կատարյալ կերպով պատկերտեսա մեզ՝ մենք
պետք է գնանք շրջանները, մեր յերկրի խորքերը, վոր-
տեղ ժողովուրդն իր վար ու ցանքն է անում, իր հացն
ու խոտը կրում, կախում-հավաքում, սարերում ու ձո-
րերում գտնված անտառներից փայտ է դուրս բաշում,
գետերի ու գետակների ափերից վորձաքար է կրում,
քարափներից բաղայլտ ու տուֆ է բերում, յերկաթու-
ղու, կամ մեծ հիմնարկությունների պահեստներից շի-
նանյութեր— փայտ, յերկաթ, ալյաղ, կիր, զաջ է տա-
նում... պետք է մտնենք դոմերը-ախոլները և տես-
նենք կենդանիներին վատ կերակրելը, ստկավ ջուր տա-
լը, նրանց տակի ու մալմնի անմաքրությունն՝ ու ապա
զաղափար կաղմենք, թե ինչ ոտակալի վիճակի մեջ են
մեր յերկրի անասուններն իրենց առաջած աշխատանքի
և ստացած խնամքի անտեսելից:

Փյունդացիին կամ բեռնակրությամբ պարապող քաղաքացիին, վորպեսզի իր ծախքերն արդարացնեն և իրենն ել վորքան կարելի յե շատ ոգուտ մնա՝ բեռնում ու բառնում և լծկան—գրաստ անասուններին նրանց ուժից կրկնակի ավելի: Կենդանին տանջվում և, չի կարողանում իր ուժին անհամապատասխան ծանրությունը քաշել—կրել, մանավանդ վերելքներին ու անհարթ, քարքարոտ տեղերում, հաճախ և առուներ անցնելիս. այստեղ առաջ և դալիս վոչ թե հասարակ ծեծ, այլ գանահարություն, և յերբեմն դա հասնում և այն աստիճանի բարբարոսության, վոր քարով տալիս են կենդանու դանդին և կենդանին ուշադնաց վայր և ընկնում: Բիրով կամ հաստ փայտով սաստիկ ծեծելուց նրա կողերի վոսկրները ջարդվում են, ինչպես այդ ապացուցել են կինդանաբանները. կաշին ծածկվում և տասնյակ վերջերով: Այդպիսի գանահարության հետևանքով կենդանին ջղախանում և, նիհարում (մանավանդ վոր կանոնավոր սնունդ չի ստանում) և կենսունակությունը ժամանակից առաջ կորցնում, հաճախ հաշմանդամ աշխատանքի անպետք դառնում: Այսպիսով յեղը, ձին, եղը, գոմեղը, ջորին փոխանակ (միջին թվով) 15 տարի աշխատելու, աշխատում են 6—8 տարի, վոչ ավելի. այն և՛ սահմանվածից պակաս 50—60 տոկոս, ինչպես այդ ապացուցում են մասնագետները: Դրա հետևանքով ևլ չի շատանում մեր յերկրի անասունների թիվը, վորի պատճառով ել տուժում և մեր փոխադրության գործը: Իսկ մի յերկիր, ինչպիսին մերն և սարեր, ձորեր, զառիվայրեր ու դառիվերեր, ժայռեր, անհարթ ու գյուղական նահապետական ճանապարհներ, լեռնոտ տեղերում անտառներ, մացառներ, վորտեղ չկան յերկաթուղային գծեր կամ խճուղիների մեծ ցանց, մեծ

կարիք ունի անասունների իր շինարարական գործում, վորպիսի շինարարությունն այսոր որսորե հսկայական քայլերով առաջ և դնում:

Բավական չե, վոր այդպես անփութ ու անողորմ են վարվում առողջ կենդանիների հետ, այդպես ել վարվում են հիվանդ, կաղ, կույր և վերք ունեցող անասունների հետ: Կենդանին ցավից ու կակիծից չի կարողանում շարժվել, այստեղ դալիս և հարվածը (համեմած հայհոյանքով) նրա մեջքին, փորին, դլխին. կենդանին կես կյանքը կորցնելով կրում և իր բեռը, կամ ավելի ճիշտ ասած՝ տանջանքը, մէնչե վոր տեղ և հասցնում: Այս պայմաններում հիվանդ, կաղ, կույր և վերք ունեցող կենդանիները, ինչպես ասացինք, կամ հաշմանդամ են դառնում, կամ սատակում:

Ծեծում են հաստ ճիպոտով, մահակով, յերկաթե ձողով, փայտի կտորով, անգամ կացնով, ինչ վոր ձեռքերն և ընկնում, բացի այդ նրանց մարմինը, մանավանդ եչերի, ծակում են սուր բանով, բիւլով, մախաթով: Բաղմաթիվ որինակներ կան ծեծի ու տանջանքի բերենք մի քանիսը.—

ա) Մի քանաքեռցի յերիտասարդ, իր ձեռի հաստ փայտի սուր ծայրը կոխում եր իր նստած եչի վզի մեծ վերքի մեջ, վորպեսզի կենդանին ցավից յերթն արագացնի. փայտի կեսն արյան ու շարաֆի մեջ եր կորած: բ) Մի ավանցի պատանի վզերը կածուրիկ (չիբան) վերքերով իր յեղներին բերել եր Յերևան, քար եր կրում. յեղները ցավից չեյին կարողանում քաշել, իսկ սա մի գլուխ ծեծում եր, վոր սայլը քաշեն: գ) Մի քյավառցի գյուղացի կաղ եչին բարձել եր 6—7 փութ բեռ և տանում եր Ն. Բայազետ. յերբ բեռը վայր առանք՝ եղը չեւ կարողանում վորտ դեռին դնել, իսկ յերբ փալանը

վարդ ասանք՝ եչի մեջքը լի յեր վերքերով: դ) Յերևանի իջևաններից մեկում գտանք Քյալաուից յեկած 25 եչ, վորոնցից միայն յերեքի վրա վերք չկար, մնացածների բոլորի մեջքերին ու աղբերի վրա վերքեր կային, այն ել նեխած, վորդնած վերքեր. դրանց չատերի վրա, իբրև դեղ, հող եյին ցանել: (Այստեղ հիշենք, վոր այդ վերքերի չարաֆն անց ե կենում փալանին. մթերքների ամանների բերանները ծածկած կտորներն անխույթ կերպով գցում են այդ փալաններին, ապա ծածկում ամանների բերանները, այսպիսով վարակում տարածում ժողովրդի մեջ): Պետապի տված թվերից յերեքում ե, վոր ամենից շատ տոկոսով եչերն են սատակում, ե սա հետևանք ե, ըստ մեծի մասին, այդ տեսակ վերքերի: յե) Մեկ իջևանցի, իր յեղան կրթելու համար, (անտառից փայտ կրելիս) կացնի սուր ծայրով տալիս ե նրա դունչը կտրում. յերբ հարցնում են, թե ի՞նչ ես անում. պատասխանում ե՝ մինչև այսպես չանես, չի կրթվի: զ) Մեկ տաչկաչի մի կմախք դարձած կույր ձիու, վորի մեջքն ու վիզը վերքերով լիքն եյին, ահագին բեռ բարձած ծեծում եր, վոր կենդանին չի կարողանում քաշել: ե) Մեկ խաչթառակից դուռդացի այնքան եր թակել իր մի յեղան, (ե պատմում են, վոր շարունակ, ամեն օր թակելիս ե յեղել) վոր կենդանու մադերն իսպառ պղկվել եյին ե նրա վողջ մարմինը ծածկվել եր քոսով: ը) Մեկ տանտիկին կատվի ձագերին դուրս ե շարտել տան յերրորդ հարկի լուսամուտից փողոց, ջախջախել ե այլն, ե այլն:

Թե կենդանիների այդ վերքերը վորքան վնասակար են նրանց համար, վերցնենք անասնաբուժության մեջ պրկախտ կոչված հայտնի հիվանդությունը: Գիտությունը հայտնիքն է, վոր դեռ մեկ կան մի ան-

ասկ րացիլներ, վորոնք վերքի միջով մտնում են անասունի մարմնի մեջ, խորը դնում, բաղմանում, այնտեղ ել իրանցից մի տեսակ թույն արձակում, վորով կենդանուն անչարժ են դարձնում— սպանում: Սա անրուժելի մի հիվանդություն ե. այդ հիվանդությունից սատակում ե անասունների 90—100 տոկոսը:

Իսկ վորքան վիրավոր, վերքոտ անասուններ կան մեր յերկրում...

Լծում կամ բեռնում են կենդանուն դեռ իր հասակը չառած, դեռ նրա վոսկրներն ու մկանունքները չղարգացած-չամրացած- Լծում են յերկու տարեկան քուռակին, արջառին (մողուն). բեռնում են մեկ տարին հագիվ լրացած եչին: Այսպիսի հանգամանքների շնորհիվ կենդանին, կենդանու հետ ել նրա ցեղը, չեն դարդանում, չեն աճում, մնում են փոքր, դաճած: Այդ տեսակ կենդանին իր կյանքի կեսը հաղիվ ե ապրում, ապրած ժամանակն ել հաղիվ ե կարողանում իր աշխատունակության 50 տոկոսը կատարել:

Այստեղ բերենք կենդանիների կյանքի տևողության աղյուսակը ե տեսնենք, թե նա իր կյանքի տարիների քանի՞ տոկոսն ե ապրում ու աշխատում: (Տես ա. լուսակը 8 եջում):

Աշխատեցնում են եդ եչին, ուղտին, ձիուն, գոմեչին մինչև նրա ծնելու օրը ե ծնելուց հետո յել անմիջապես: Վաղապես մի կառապան 2—3 ժամ առաջ ծնած մաղյանին (զամբիկ), իր նոր ծնած քուռակի հետ ման եր ածում փողոցում: Յերբ հարցրի՝ ի՞նչ ես անում, պատասխանեց, — «ման եմ ածում, վոր քուռակը մի լավ չորանա, լծեմ դնամ Յերևան»: Այսպիսի յերեքութների, այն ե՝ հղի անասուններին մինչև ծնելը ե

Յենդուց հետո անմիջապես աշխատեցնելու հետևանքն
այն է լինում, վոր տարեկան հազարավոր անասուններ
վիժում են և կամ նրանց ձագերը մահւոյ հասակում

ԿԵՆԴԱՆՈՒ ԱՆՈՒՆԸ	Կյանքի տևողու- թյունը	Մահու- թյուն և ծերու- թյուն	Քանի տարի և ամիսներ է աշխատում	Բուրբ	Քանի տա- րի և կորց- նում
1. Ուղտը . . .	50-60	5+15=20	20	40 տ.	10-20=15
2. Գոմեշը . . .	30-35	4+10=14	10	24 »	6-9=8
3. Եղջը	25-30	3+7=10	8	18 »	7-12=9
4. Ձիւն	30-35	3+8=11	10	21 »	9-14=12
5. Զորին	30-35	3+8=11	10	21 »	9-14=12
6. Յեղը	25-30	3+7=10	8	18 »	7-12=9
7. Վոչխարը . . .	15-20	—	—	—	—
8. Խոզը	20 և ավելի	—	—	—	—
9. Շունը	15-20	—	—	—	—
10. Կատուն . . .	15-	—	—	—	—
11. Հավը	4-5	—	—	—	—
12. Սաղը	—	—	—	—	—
13. Բաղը	—	—	—	—	—
14. Հնդկահավը . .	—	—	—	—	—

սատակում են: Սա մեր անտեսութեան հրաքի քայքայ-
յումն է:

Իսկ կենդանիներին իրար հետ կռվացնելը, նը-
րանց ի զուր տեղը հալածելը, հաճույքի համար նրանց
տալելը, պարսեստով (ռոգատկա) սպանելը, թռչուն-
ների բներ քանդելը, սրանք այնպիսի սովորական յե-

րևույթ են դարձել այսօր, վոր մեր ազգի տոա՞մ ա՞մն
որ կրկնվում են: Յեղել են գեղեր, յերբ յերկու խոյ
իրար հետ կռվացնել են, նրանց իրար վրա խիստ ուժեղ
հարձակում գործելուց՝ մեկի գանգը փշրվել է: Հապա
չներին իրարու վրա քրտքրտ տալը՝ Այս բոլորն այնպի-
սի աննպատակ և անողորմ վարմունքներ են, վոր
անուն չունեն, թե կենդանիներին փչացնելու և թե մա
նուկ սերնդին դաստիարակելու տեսակետից:

Մեր գյուղացիք, համարյա, ձգտում չունին իրենց
անասունների ցեղն ազնվացնելու, նրանց վորակը բարձ-
րացնելու, վոր նրանցից ավելի լավ ողտվեն: Յեթե
ման դանր չըջանները, կտեսնենք, վոր շատ տեղեր
նախրի մեջ բեղմնավորելու համար թողնում են ամենա-
թույլ մողիններին. (վոչ վոչ չի ուղում իր խոշոր, արու
հորթը, կամ յերկու տարեկան մողին գոհել նախրի հա-
մար, բուղացու թողնել) իսկ իլխիների մեջ յերբեք ցե-
ղական, կամ վորեւ լավ տեսակի խոշոր և ուժեղ ձի
չեք գտնի: Զամբիկները բեղմնավորվում են 2 տարե-
կան հասարակ քուռակներից, վորոնք դեռևս արածում
են իլխու մեջ: Սրանով չի խոշորանում ազնվանում
ցեղը. յեթե սրա վրա ավելացնենք կենդանիների կրած
անծայր տանջանքն ու սննդի պակասութեան ընդհան-
րապես, կտեսնենք այն տիուր պատկերը, վոր այսօր
ունեն մեր յերկրի անասունները, նրանք մանրացել, դա-
ճաճացել են, այսպես ասած՝ մի-մի կառու յեն դար-
ձել:

Իսկ յեթե այս բոլորի վրա ավելացնենք ժողովրդի
անփութ վերաբերմունքը՝ կենդանիների ցեղերն իրա-
րու հետ խառնվելու գործում, կտեսնենք, վոր այսօր
մեր յերկրում վոչ մի տեղ (չառ քիչ բացառութեամբ)

մաքուր ցեղ չի մնացել. բոլորն եւ իրար հետ թառնվել,
մի տեսակ չիլա-իլլալ են դարձել. հենց մեր հովիվական
չները, Ղարաբաղի նժույգները, Զավախքի հայտնի
ձիերը և այլն, և այլն:

Հայաստանում տարեկան հաղարավոր չներ են կո-
տորվում. նրանք խառնուրդից առաջ յեկած փողոցա-
յին կոչված թափառական չներն են:

Այդ կոտորվող չների ամբողջ հանցանքն ընկնում է
նրանց տերերի վրա, վորոնք չեն հետևում իրենց ցեղա-
կան չների աճման գործին. յերբ նրանց հեշտանքի ժա-
մանակն է լինում, կամ ինչպես ժողովուրդն է ասում՝
քոնթի դալը՝ չեն վերցնում նման ցեղի շուն, միքանի
որ չեն պահում տանը, մինչև վոր բեղմնավորման սրե-
րը անցնեն. նա եղ շունը թողնում է փողոց և շունը
խառր կերպով հարաբերություն է ունենում պատահած
չան հետ՝ չպիցը դամբուի, քոթոթը՝ սետտերի, պոն-
տերը՝ մոպսի, դամբուը՝ բարակի և այլն, վորի հետե-
վանքով մի կողմից վորքան նվազում է աղնվացեղ շնե-
րի սերունդը, մյուս կողմից այնքան շատանում են փո-
ղոցային (թափառական) չները և դրանով ստացվում է
թափառական չների մի ահագին վոհմակ, վորոնց մեջ
ցեղական վորոշ հատկությունները կորսվում են և ա-
ռաջ են դալիս ինչ վոր խառն մի բան, ապա կոտորածի
բաժին դառնում: Սա մի տղեղ յերեույթ է, վոր կա-
տարվում է մեր մատաղ սերնդի աչքի առաջ և ազդում է
նրա հոգեկան դաստիարակության վրա. (բացի այդ,
թափառական չները հաճախ կատաղում են և կծում
մյուս չներին ու մարդկանց և բազմաթիվ դոհների պատ-
ճառ դառնում):

Շների վատ պահելու վերաբերմամբ մեր ժողովրդի
վարմունքը հաճում է կատարյալ անփութության.

տերը չանը չի կերակրում բախարաբ կերպով. նա թա-
փառում է փողոցները, վոր կեր կամ վոսկր դտնի:
Նրա համար բուն (տնակ) չեն չինում, վոր կենդանին
ցրտից ու շոգից պաշտպանվի, նրա կողքին ջուր չեն
դնում, վոր ծարավը հագեցնի: Նա իր ծարավը կոտրե-
լու համար, հաճախ, խոնավ և նեխված բան է լիզում:

Դեռ ավելի սոսկալին կա. ագլետերերը, յերբ վը-
րա յե հասնում ձմեռը և իրենք դալիս են տուն, իրենց
չներին վոնդում են ագլեներից և տուն դալուն չեն
թողնում. այդ 8 ամիս ծառայություն մատուցող չները
մնում են դուրսը, փողոցում. նրանց կծում կամ ու-
տում են դալերը: Այսպատարան դտնելու համար այդ
չները դալիս են քաղաք, նրանք դուրսը մնալով կատա-
ղում են կատաղած դալերից կամ ուրիշ թափառական
կատաղած չներից, և իրենց հերթին կծում են մարդե-
կանց, յերեխաներին: Այգետերերի այդ արարքը մի
բարբարոս վարմունք է, մի սև չնորհակալություն 8 ամիս
իր բարիքը պաշտպանած չան դեմ:

Նույն վերաբերմունքն ունեն և կատուների վերա-
բերմամբ: Չեն տալիս կանոնավոր սնունդ, վորի պատ-
ճառով նա իր գող հատկությունը ավելի յե շատացնում
ու անվերջ տանջվում կամ սպանվում (թոկով խեղդում
են): Այդ դրությունն ավելի ուելյեֆ կերպով աչքի յե
ընկնում, յերբ նրանք ձագ են բերում: Տերերը, փոխա-
նակ այդ ձագերին, նրանց ծնված բոպչին, յեթե չեն
ուղում կամ չեն կարող աղաղայում պահել կամ բա-
ժանել հարեվաններին, ջուրը գցելու խեղդելու, պա-
հում են մի քանի որ և ապա դուրս չարտում փողոց...
Յեկ դուր փողոցով անցնելիս կլսեք, քարերի արանքից,
պատերի տակից նրանց անվերջ վնդալն ու մլավելը, մինչև
վոր սովամահ են լինում և կամ մեր յերեխաների
ձեռքով սպանվում...

Այս կարգի հանցավորների շարքին պետք է դասել

և այն անձերին, վորոնք դիտմամբ, թշնամության պատճառով, վնասում են ուրիշների կենդանիներին: Այդ տեսակ դեպքերը մեր իրականության և գրականության մեջ շատ են.— ա) Մեկ հարեանի եջ մտնում է մյուս հարեանի այգին. վերջինիս տերը, բահի սուր բերանով խփում, վիրավորում է եջի ականջի յետևը: աչքի վերեւը և կտրում լեզուն, այնպես, վոր անասունը չեր կարողանում վոչ ուտել, վոչ խմել: բ) Յերկու հարեանի այգիների արանքում արածում է նրանցից մեկի ձին: Թշնամի հարեանը ֆին դանակով կտրում է ձիու աջ թևը մոտ 40 սանտ. յերկ. և 5 սանտ. լայնությամբ վերք բաց անում: գ) Ղաղախում, թշնամության պատճառով, իրարու դոմեջ են գցում ժայռից ներքև, ջախջախում: դ) Ջալախում թշնամական հողի վրա հարեւանի անասունը դաշտում մորթում են, կաշին հանում, տանում ծախում, լեշը թողնում հանդում:

Մեզանում կենդանիներին պահելն ու հոգալը վերին աստիճանի անխնամ վիճակի մեջ է գտնվում: Նախ տեսնենք, թե ի՞նչ դրության մեջ են մեր գորմերը.— անճոռնի կերպով քարահատակած և կենդանու տակը չմաքրած հատակ. կենդանին կանգնած է այդ կեղտի վրա. նա մի գիշերատիվի մեջ մինչև 15 ժամ կանգնում է կամ պառկում է այդ կուրի մեջ. մի քանի ժամ հադիվ է լինում նրա տակը մաքուր կամ չորացած. նրա մարմնի գրեթե կեսը կեղտոտվում է. այդ կեղտը կաշում է նրա ազդերին, փորի տակը, մինչև կուրծքը. այնտեղ չորանում, այնպես ասած, պսամա յե բռնում. պոչըն անգամ ամբողջովին ծածկվում է կեղտով. այդ պսաման մնում է մինչև վ դարուն, մինչև վ վոր կենդանին մաքր փոխում է, մազի հետ հեռացնում է իր վրայից այդ շերտերով կեղտը: Կենդանու մարմինը վոչ մի անգամ չեն քորում, չեն լվանում. ողի մեջ յեղած փոշին շարունակ նստում

է նրա մարմնի վրա և ծածկում կաշու ամբողջ ծակոտիները. կենդանին կաշու միջով չի կարողանում շնչել— ող ստանալ. իսկ հայտնի յե, վոր շնչառության գրեթե 50 տոկոսը կատարվում է կաշվի միջով. նրա մարմինը քոր է դալիս, նա առիթ է փնտռում վոր մի սյունի, կամ մի պատի պատահի, մարմինը նրան քսիքորի: Այդ գոմերի ողը խողովոց է. ունեն վերեկից (կտուրից) միայն մի փոքրիկ յերդեկ, 30X40 սնտ. մեծությամբ, վորի միջով միայն ցերեկներն է ողի փոփոխություն լինում, իսկ ձմռան յերկար գիշերներին 12—14 ժամ փակ է և կենդանին շնչում է իր արտաթորությունից ու շնչառությունից առաջացած գաղերն ու գոլորշին: Այդ գոմերն այնքան խավար են, այնքան մութը, վոր կենդանին իր առջևի մսուրն անգամ չի կարողանում նկատել: Կենդանին, բառի իսկական իմաստով, գուրկ է լույսից ու արևի ճառագայթներից: Դրանով վնասվում է նրա տեսողությունը, վնասանում է նրա առողջությունը, փչանում է նրա սրամաղբուրթյունը. և դա տեսում է ամիսներ, 5—6 ձմռան յերկար ամիսներ:

Յեթե յերդեկի փոխարեն գոմն ունենար պատերի մեջ, մսուրից քիչ բարձր, լուսամուտներ, վորտեղ ձմեռը ապակի յե դրվում, ամառը հանվում, ինչպես որինակելի ֆերմաներում, այն ժամանակ և ող կլիներ, և լույս, և արեւ, և չեր տիրի այդ խավարի թագավորությունը:

Կենդանուն լողացնելու մասին մեր ժողովուրդը դադար անգամ չունի, այն ել վոչ միայն ձմեռը, այլև ամառը, յերբ յեղանակը տաք է և ամեն տեղ գետ ու առու կա, սոքյուր ու վտակ: Նրանց ծիծաղելի յե թըվում իր եշին, շանը, կովին, յեղանը կամ ձիուն ու ջո-

բուն լողացնելը: Ինչպէս թէ եւր լողացնեմ. վա՛հ, ա-
մո՞ք չե՛. եչն ի՞նչ ե, վոր լողանա. (այն եւր, վոր այսոր
նրա կյանքում ամենապիտանի, ամենադիմացկուն և
ամենահամբերատար անասունն ե):

Նա միայն 1—2 անգամ, այն ել ձիւրանը, լողաց-
նում ե գոմէշներին ու մատակներին, վորոնց մարմինը
ծիթում ե, վորովհետեւ նրանց կաշին չորանալուց ճաք-
ճքում ե. իսկ վորձ ձիուն միայն թիմար են պնում (չը-
փում), այն ել յերկաթե դաշավով, փոխանակ խողա-
նակի, վորպիսի հողացողութունից դամբիկներն ու
նրանց քուռակները, դուրկ են իրենց ամբողջ կյանքում:
Գալով սննդին, պետք ե ասել, վոր կենդանին, մեղա-
նում, իր պարենի հաղիվ կեսը կամ յերկու յերրորդն ե
ստանում: Նրա կերածն ել, մեծ մասամբ դարման ե
(մանավանդ դամբիկների, կովերի, եւերի ու դրանց
զեռահաս դավակների կերածը), դարման, վորի մեջ
գրեթէ վող մի սնունդ չկա. այդ դարմանը շատ անգամ
կենդանու ստամոքսի մեջ քացախում ե և փորահարինք
ե առաջ բերում:

Մեր Ժողովուրդը (յացի ուս աարից) ձմռանը
կենդանիներին վորոշ Ժամանակով դուրս չի թողնում,
վոր նա արե ու լույս տեսնի, ող չնչի: Նա գոմէշներին
չրում ե գոմի մեջ, իսկ մյուս կենդանիներին դռանը,
իւր (տակառով) բերած ջրով, կամ գետի ափին (յեթե
կա), և կամ հորերից քաշած ջրերով: Կենդանին ջրի
յել պակասութուն ե կրում: Այդ պակասութունն
այնքան յերկրի դերքից չե, վորքան տիրոջ անփութու-
թյունից, անհասկացողությունից, մինչև անգամ ամ-
բանը: Նա սովոր ե ջրել իր կենդանուն որական միայն
յեկու անգամ, առավոտյան և յերեկոյան:

Վատ ե նաև վոչխարի դրությունը. նրա տակը

յերբեք չեն մաքրում. նա իր կտորն իր մեզի հետ
խառը կոխտում ե, իր տակը տափակացնում, պասմա
դարձնում, վորի վրա նա ապրում ե ամիսներ: Վոչխա-
րադումը մտնել չի լինի. այրող, սուր գաղերն իսկույն
ձեր աչքերն առնում են: Գարնանն այդ կիտված-պըն-
դացած կեղտը, մեկ ու կեսից մինչև յերկու վերջով հաս-
տությամբ, կտրում-հանում են իրրեւ աթար, վորին Ժո-
ղովուրդը տարթ ե ասում: Այդ վոչխարադումները նույն-
պես մութն են, ողից ու արեից դուրկ. ունեն մի նեղ-
լիկ յերդիկ, վոր նույնպես գիշերները փակում են:

Այդ գաղերի շնորհիվ գառնոցում (գառնոց կոչ-
վում ե վոչխարանոցի այն անկյունը, վոր կտրված ե
լինում տախտակով, կամ աթարով, թողած միայն մի
դռնակ գառներին դուրս ու ներս անելու համար) յե-
ղած գառները, ըստ մեծի մասի, տառապում են աչքո-
ցավով և այլ հիվանդություններով, վորպիսի ցավից
նրանց մի մասը հաղիվ ե ազատվում, յերբ գարնանը
դուրս են դնում արոտ, ազատ ող շնչում, արե տեսնում:

Այդպիսի ծանր, հակառոտողջապահական պայման-
ներում, ի հարկե, թե խոշոր և թե մանր անասունները
չեն կարող մարմնով աճել-դարդանալ:

Յեթե մի կողմից Հայաստանի կառավարութիւնը
100 հազարներ ծախսելով աշխատում ե մեր յերկրի ըս-
տանի կենդանիների և թռչունների թիվը շատացնել,
ցեղն աղնվացնել, խոշարացնել, ավելի արդյունավետ
դարձնել, մյուս կողմից դժուրն ու քաղաքի անասնա-
պահները, կարծես, դրա հակառակն են պնում:

Մեր Ժողովուրդը բավականին ծանոթ ե անասուննե-
րի հիվանդություններին, ինչպես ե Ժանտախտը, դա-
բաղը, խշխշուկը, յամանը, քաղցավերը և այլն, և նը-
րանց ստացած վերքերին, վորոնց գեմ նա գործ ե ա-

ծում նահապետական, թերևս և վնասակար միջոցներ, առանց անմիջական կերպով տանելու անասնաբույժի մոտ, կամ անասնաբույժ հրավիրելու.— դրա հետև-վանքն այն է լինում, վոր վարակիչ հիվանդութիւննե-րը տարածվում—ծավալվում են, ահազին կոտորած ա-ռաջ բերում. բացի կոտորածից, խանգարվում և ին-տենսիվ աշխատանքը և կաթնասնտեսութիւնը:

Առաջ բերենք այստեղ Հայպետապի թվերը և տես-

Ճնշողական վիճակագրություն	%			134824 77%
	9	7	6	
Բոլոր սատակ թիվը	54219	36560	44045	134824
(ձուռ) տոյունը	49	189	409	647
Նմանադրական հոգևորական թիվը	2207	5748	8760	16715
Թանկության կոմիտեի	10154	6954	21831	38939
Համայնական տոյունը	8881	13605	8715	31201
Հոգևոր կոմիտեի հոգևորական	7203	5748	1744	14695
տոյունը	25725	4316	2586	32627
Բոլոր անասուն թիվը	609,888	664,287	739,876	2,014,051
Տարեթիվ	1926/27	1927/28	1928/29	1929

նենք, թե վերջին յերեք տարում 26—27, 27—28, 28—29 մոթի խոշոր անասուն (յեղ, կով, ձի, ջորի, եղ, գոմեղ, ուղ) և կոտորվել և ի՞նչ հիվանդութիւն-նից կամ պատճառից, այն ել մեկ ու կեսից սովելի տա-րիք ունեցողները: (Տես յեր. 16):

Այդ 134.824 գլուխ խոշոր անասունների մեջ չկան ինչպես 1—1½ տար. հորթերն ու քուրակները, այն-պես ել չկան փոքրիկներն ու այծերը, խոզերն ու թռչ-նունները. յեթե դրա վրա ավելացնենք Պետապի տված թվերով տարեկան 15 հազար գլուխ սատակած հորթ ու քուրակ՝ խոշոր, սատակած, անասունների թիվը 3 տարում կդառնա մոտ 180 հազար, իսկ յեթե դրա վրա ավելացնենք և սատակած փոքրիկների ու այծերի, խո-զերի ու թռչունների բանակը կանոնենք, վոր այդ կո-րուսունները ինչպիսի սարսափելի շափերի կհասնի:

180 հազար գլուխ խոշոր անասունները հաշվելով, 200-ական ուրիշ = 36 միլիոն: Մոտ 4 միլիոն ել մանր յեղջուրավոր անասուններն և թռչունները, բնական 3 տարում կլինի 40 միլիոն, տարենը 13 միլիոնից սովե-լի: Սա անստատիստիկ քայքայումն է, վոր աշխարհա-տարվում է մեր յուրի տառք, և վորի վեճ պետք է պայ-քար մղել կատաղի կերպով:

Այդ կողմից մեր յերկրին մասամբ ոգնա թյուն հա-նողը Հայպետապն է, վոր իր ապահովագրութեմով թե-թեացում է անտեսապես կորսուտ ունեցող անասնա-պահի վիճակը, վճարելով յարարանչուք մեկ յեղան միջին հաշվով 30 աուլի:

մեկ կովին միջին հաշվով 30 ուրիշ
մեկ գոմեղին » » 47 »
մեկ մանուկին » » 37 »
մեկ ձիին » » 43 »

մեկ շորուն միջով հաշվով 43 ուրլի
մեկ հշին » » 18 »
մեկ ուղարին » » 47 »

Հայկետապր մճարել և միմիայն խոշոր անասուն-
ների համար՝

ա) 1926—27 թվի համար 1.147.544 ո. 32 հ.
բ) 1927—28 թվի համար 923.559 ո. 20 հ.
գ) 1928—29 թվի համար 1.146.859 ո. 02 հ.

Ընդամենը 3.217.962 ո. 54 հ.

Իսկ մենք տեսանք, վոր 1926—27, 27—28 և 28—29
թվերին, յերեք տարում սատակել և խոշոր անասուն(վո-
րոնց մեկ հաշված չեն մինչև մեկ և կես տարեկան հորթ
ու բուռակ) մոտ 135.000 գլուխ, վոր յեթե զնահատենք
միջին հաշվով 300 ո.՝ կտանանք 40.500.000 ուրլի,
վորի հանդեպ ուսացվել միմիայն 3.218.000 ուրլի,
այն է՝ 37.282.000 ո. պակաս, կամ տարենը 12.300.000
ո. գրեթե նույն գումարը (միջին թվով հաշված), ինչ
վերևում բերածը:

Այժմ նայենք մեր յերկրի կենդանիների պարտա-
դիր ապահովագրման դործը և Հայկետապր ապահո-
վագրող պոնիտների ու գործակալությունների ցանցը:

1. Վարչություն, Յերևանում.
2. Յերևանի շրջան (քաղ.).
3. Իջևանի շրջան.
4. Շամշադնի շրջան— Բերդ.
5. Վեդիի շրջան.
6. Մեղրու շրջան
7. Թալինի շրջան.
8. Աղբարայի շրջան— Ամասիա.
9. Աշտարակի շրջան.
10. Գորիսի շրջան.

11. Դելիջանի շրջան.
12. Կոսայքի շրջան— Քանախեռ.
13. Ղուրդուղուլու շրջան.
14. Մարտունու շրջան.
15. Մոլլա-Գյոնչայի շրջան.
16. Նոր Բալաղեղի շրջան.
17. Սիսիանի շրջան—Ղարաքիլիսա
18. Ղափանի շրջան
19. Արարանի շրջան— Բաշաբարան.
20. Ալաշկերտի շրջան— Մանես.
21. Ախտալի շրջան— Ներքին Ախտա
22. Բառար Գեղարի շրջան
23. Վաղարշապատի շրջան.
24. Դարավազյայի շրջան— Քեշիշենդ.
25. Ղամարլույի շրջան.
26. Ղարաքիլիսայի շրջան.
27. Ստեփանավանի շրջան.
28. Դյուղբայի շրջան.
29. Լենինականի շրջան— (քաղ.)

(Տես աղյուսակ 20-րդ յերես):

Իսկ կամավոր կերպով (բարձր արժեքով) ապահո-
վագրված են 1927—28 և 1928—29 թվերում հետևյալ
քանակությամբ, վորոնք մտնում են և մյուս ապահո-
վագրության մեջ:

Տարի- ներ	Թիվ շորի	Ե 2	Խոշոր խզընդու- րան,	Մանր խզընդու- րան,	Ուղա	Վեջիսար և մյծ	Խոզ	Բոլո- րը
1927/28	866	602	21143	—	107	—	—	22718
1928/29	1329	236	18767	—	22	31588	36	51978
Բոլորը..	2195	838	39920	—	129	31588	36*)	74696

*) 36 գլուխ խոզը պետական են:

Կա աճում և կա նվազում:

1927/28 թվին հանդիպ 1926/27-ի աճել և 90%

1928 29 » » 1927/28 » 120%

1929 30 » » 1928/29 նվազել և 2 և կես 0%

Հայկիտապն, ինչպես կտեսնեք վերևի բերված աղյուսակից, գրեթե, ամեն տեղ իր լիազորներն ունի, իր ներկայացուցիչները, վորոնք ամեն կերպ աշխատում են ամոզել ժող-վրդին իր կենդանիները ապահովագրելու դժբախտ դեպքերից, սակայն ցավն այն է, վոր մեր գյուղացին շատ քիչ է իրագործում այդ և յեթե չ'իրենց պարտադիր ապահովագրումը, շատ քիչըր կամավոր կերպով կ'ապահովագրելին, ինչպես ցույց տվին վերահիշյալ թվերը:

Այս պակասումը հանդամանքի մյա յեթե ավելացնենք մեր յերկրի անասնաբույժներ ու բուժակներ, հիվանդանոցներ ու ամբուլատորիաներ սակավ ունենալը, կտեսնենք, թե վորպիսի տխուր իրավանություն առաջ ենք կանգնած:

Ամբողջ Հայաստանը տակավին մի ուրինակելի անաս. հիվանդանոց չունի. Յերեվանը, Լենինականը դեռ ևս կառուցելու չեն, ինչպես Ղարաբաղի իսան, Սևանը, Իջևանը և մյուս տեղերը. իսկ այժմ յեղած ամբուլատորիաներն իրենց հետ չունեն վոչ դոմ, վոչ տնջրպետման տեղ, վոչ ծածկույթ: Անասնաբույժները կենդանիներին ընդունում են՝ ձմեռը ձյունի ու սառնամանիքի մեջ, ամառը—արևի ու անձրևի տակ: Սա մի աղաղակող բաց է, վոր Հայաստանի կառավարութունը լրացնելու յե այս հնգամյախում:

Կենդանիների լծասարքն ու կառասարքը, դրանց հետ ել փախաններն այնպիսի նահապետական դրության մեջ են, վոր մեծ դժվարություն են պատճառում կենդանուն աշխատելու ժամանակ. այդ լծասարքերն անհարմար են, ծանր և ցավ պատճառող, մանավանդ յեղջուրավոր անասունների լծերը. իսկ չորս

20 շրջան կամ գործակալութուն, վարտեղ պարտադիր կերպով աղանդագրված են:

Տ ր ք	Գյուղացի	Սեղան	Ե	Չ ր	Փոքր և մեծ անասուն	Կ ո Վ	Յ և Գ	Գ ո Ս Է	Մ ատակ	Բ ո լ ր ք
1926-27	199	22217	18627	94767	1994	211459	269855	13983	21097	60988
	բացառ	527	1140	1994		8726	4244	220	520	
1927-28	189	23044	19767	96761	1994	220185	214099	14216	21617	
	Գ.	23665	23247	97220	23665	236675	226794	13969	21334	664287
	Բ.	1	1050	1457	2319	8666	3991	2043	499	
1928-29	297	27615	24704	99539		245341	230785	14173	21883	
	Գ.	452	28724	27390	113866	270230	242341	14880	23711	739876
	Բ.	1137	1502	2670		8446	3872	195	480	
1929-30	452	29861	28892	116536		278676	246213	15075	24171	
	Գ.	578	28285	25983	119697	260170	231968	12763	21888	720568
	Բ.	827	1248	2300		7818	3645	148	350	
	Բոլորը	578	29095	30231	121987	267988	236613	12991	22238	
15 տարեկան	—	—	1017	—	—	—	—	—	—	1080
15-ից բարձր	—	—	13	—	—	—	—	—	—	—
Ընդամենը	1526	109616	104824	434773	—	1012130	926710	55656	58659	2734862

առիւմտով: սայլերն ու ուղիւսն Փուրղոններն իրենց ծանրութեամբ ու անհարմարութեամբ կրկնակի ավելացնում են նրա քաշը: Դրա վրա ավելացրեք այն, վոր ժողովուրդը յերբեք կենդանու վզի ու մեջքի չափով չի վերցնում նրա խամուտը, լուծը և փալանը, այլ ինչպէս պատահում է, սրա հետ միատեղ այդ մասերի հին և մաշված լինելը, վոր մեկերն ու ծղոտները դուրս յեկած են լինում և առաջացնում են անաղին քանակութեամբ վերքեր:

Սրանք բարեփոխութեան կարոտ խնդիրներ են և ցորհրդային կառավարութեանը կոռպերատիվ ու նման պետական հիմնարկների համար արդեն մշակել և հետեյալ ծրագիրը:—

ա) Փալանը փոխվելու յե ֆրանսիական թամբի:

բ) Պատվոգները վերածվելու յեն. 1) Հարթավայրերում տավրիկակային և մալականի տիպի Փուրղոնի: 2) Լեռնային տեղերում ոսական յերկաննվաժոր կառքի (սայլակի), վորը պետք է ունենա յերկաթե սոնակ: 3) Բացի այս, ոռոսական յերկաննվաժոր կառքը փոխվելու յե 1890 թվի ձևի:

գ) Մալականների Փուրղոնները թեթևացնելով կարելի յե գործածել յեղներ լծելու համար:

Ի հարկե, այս ունեցողները վերջնական չեն, մասնավոր յեղների համար, վորոնց լծասարքերը փոխելու յե, ինչպէս Շվեյցարիայումն է, փոքրից և լինելու, հազցրած նրանց ամբողջ կրծքին:

Այս բարեփոխութեան վրա պետք է ավելացնել ընկերութեան արած կարգադրութեանը՝ միալուծ (միաձիանի) կառքերի ու տաչկանների կամարի գործածութեանը:

Մանրութիւն.— Յեթե կամարի գործածութեանը մինչեւ այժմ չեն ներմուծվում պատ-

հասնող արտադրանքի կամութեանը չլինելն է, վորի համար ընկերութեանս պայմանավորվել է Հայաստան-կոստայի հետ, առաջարկելով նրան չինել և տարածել 1000 հատ կամար:

Այս բոլորի վրա յեթե ավելացնենք և այն բարեփոխութեանը, վոր ընկերութեանս մտածել է անելու Եւրի բեռնակրութեան համար, այն է՝ փալանը՝ փոխարինել չորս անիւմովոր սայլերով, վորոնցով եւն ի վիճակի կլինի փոխանակ մեջքով 4—5 փուլի տանելու, ուսով տանել 8—10 փուլի:

Այս, ի հարկե, կարելի կլինի անել այն տեղերում, վորտեղ կան կանոնավոր ճանապարհներ, իսկ լեռնային տեղերում, վորտեղ սայլ չի բանի, պետք է պահպանել փալանի գործածութեանը:

Այդ նույն բանը կարելի յե անել ուղտերի վերաբերմամբ, ինչպէս այս րոպէիս արվում է Ռուսաստանի այն մասերում, վորտեղ ուղտեր կան:

Ով ման է յեկել Հայաստանի դաւաւոնները, կամ հենց այստեղ, Յերեւանում ուղադրութեամբ հետեւել է կյանքին, նա տեսած կլինի, թե որական քանի կազ յեղ ու կոմեշ, ձի ու ջորի անց են կենում փողոցով բեռն տակ: Հարցնում իս.—ինչի՞ յե անասունը կաղում, պատասխանում են.—«ձրի յե».—նշանակում է պայտառը մեխը փոխանակ կեղակի կամ ամբակի յեղջուրային մասի միջով խփելու, խփել է մաի միջով, վորալիսով կեն դանին վիրավորվել է և չի կարողանում ման դալ: Շատ անգամ ել (յեղել են դեպքեր) կենդանին վարակվել է, առտակել: Յեթե սրան ավելացնենք այն չարաչար տանջանքը, վոր տայիս են կենդանուն (յեղան կամ դոմեշին) նրան դետին տապալելով, կապկալած պայտում, յերբ անասունը ցավից ու կսկծից ցնցումներ է անում, և նրա յերեսին հարվածում են մուրճի սուր ծայրով՝

տանջանքի պատկերը կատարյալ կլինի: Կենդանին յերբ պառկած տեղից վեր ե կենում, նա չՀմածի պես ե լինում, գրեթե ուշաթափ:

Պայտառները, վորոնք ունեն արհեստանոց, վոչ մի տեղ դադգյա՜հ չեն սահում, վորպեսզի կենդանուն թուկերով վեր բարձրացնեն, նրա վոտները գետնից կըտրեն, հեշտությամբ պայտեն, վոր կենդանուն ցավ չպատճառեն: Իսկ ձիերին, առանց դադգյա՜հի կանգնած տեղում պայտելը ամենահարմարն ե ճանաչված, և այդ կարող ե անել ձիու հոգեբանությունը հասկացող հըմուտ պայտառը:

Այս ամենը դեռ վոչինչ, յեթե նրանց պայտերն ու մեխերը համապատասխան լինեյին կենդանիների վոտքերին: Հաճախ պատահում ե, վոր պայտը վոտքին փոքր ե լինում կամ մեծ. ձիու պայտի մեխերը խփում են յեղան վոտներին, վորի պատճառով յեղան կճղակը ճաքճքում ե, և յեղը վոտքը հարթ չի կարողանում դետին դնել, վորովհետեւ կճղակի դրսի մասը ներսի մասից բարձր ե լինում, ցավեցնում. սրանից դուրս հաճախ դուրս մնացած մեխերի մի քանիսի ծայրերը կոտրվում են և հնարավորություն չեն տալիս կենդանուն ազատ ման գալու:

Ծանոթություն.— Հայաստանի կառավարությունը հանձնարարել ե Հայտնարկոտպին բաց առնելու որինակելի դարբնոց, վորակավոր պայտառներ պատրաստելու համար, ու այդպիսիներին իրավունք տալու, վորպես վորոշ կուրս անցկացած վարպետների, պայտառությամբ դրադվելու: Այդ դարբնոցը շուտով բոլորովին պատրաստ կլինի:

Պայտելու նման ել կատարվում ե վորձատելու (кастрация) գործը:

Այս գործողությունը, արու կենդանիների ձվերը հանելը կամ պարկում ճղմել-վոչնչացնելը կատարվում ե ամենաանոթաբուր ձեռքերով և անողորմ կերպով:

Հանում են գոմեշի ձվերը. նրան պարաններով կապկպում, պառկեցնում են գետնին, կտրում են պարկի ծայրը, սկսում դուրս քաշել ձվերը, մինչև վոր հաղորդակից լարը կհասնի և այն կկտրեն և ապա պարկի բերանը կկապեն թելով ու կթողնեն ազատ... Այլ բերանը կկապեն թելով ու կթողնեն ազատ... Իսկ արջառների ունց դեղի ու ախտահանության... Իսկ արջառների ձվանները ճղմում-ջարդում են ձեռքով, կամ յերկու ձվանների մեջ ամրացրած, յերրորդ կողմիցն ել ծնկով հուպ են տալիս, մինչև վոր ձուն ջախջախվում ե. դրանից հետո կենդանուն թողնում են գոմի մեջ կապած մեկ շաբաթից մինչև մեկ ամիս. պարկը ուռչում ե, անասունը տաքություն ե ունենում, ջերմում և հաղիվ կազդուրվում:

Պատահել են դեպքեր, վոր այդպիսի բարբարոս վերաբերմունքից— վորձատելուց— անասունը սատակել ե:

Մինչև այժմ մեր բերած բոլոր բացասական կողմերը միայն մի բան են ապացուցում, վոր մեր աշխարհում մեր ժողովուրդը կենդանիների, նրանց կյանքի ու անասունների հոգեբանության ու անասնաբանության մասին չառ քիչ հասկացողություն ունի. յեթե նա այդ իմանար, նա իր ձեռքի տակ յեղած, իր աշխատունկեր կենդանիների հետ այդպես կոշտ ու կոպիտ, անփութ իր անխնամ չեր վարվի: Նրա համար կենդանու մարմնի մաքրությունը, լույսը, ողը, արևը, հիվանդությունների դեմ անմիջական միջոցներ ձեռք առնելը, հիվանդ, կույր, կաղ, վերավոր անասուններին այդ դրության մեջ չաշխատացնելը, բավարար սնունդ տալը, ժամանակին ջրելը, չափից ավելի բեռներ, ծեծելը և այլն,

է այլն կլինեցին նրա մտածմունքի ու խնամքի տոհմական: Բայց այդ այդպիսի չէ. այլ կերպ է նրա մտածողութեան յեղանակը, կամ ճիշտն առած, հասկացողութիւնը. «եչն ի՞նչ է, վոր յես նրան լողացնեմ. ամօթ չե՞. կամ նրա վերաւոր մեջքին փալան չդնեմ... եչ ե... հասն ի՞նչ է, վոր յես նրան վտարելից բռնած չտանեմ ծախելու. ի՞նչ նշանակութիւն ունի. են ե՞ մօրթելու յին...» Սրանք այնպիսի դարձվածքներ են, վոր միմիայն անկուշտութեան մարդուն են հատուկ:

Մեր գլուղացին հեռու չի տեսնում. նա չի մտածում, վոր դրանով քայքայում է իր տնտեսութունը. այսօրվա ստացած ավելորդ մեկ ռուբլին, նա վաղվա 10 ռուբլի վնասից բարձր է դատում. նա չի ուզում գիտենալ, վոր վիրավոր եչը կարող է վարակվել, ասենք սլիվախտ (СТОЛБНЯК) հիվանդությամբ, կարող է սատակել. չի ուզում ըմբռնել, վոր գլխիվայր տարած (վոտքերից բռնած) 10 հալից 1-2-ը ճանապարհին սատակում են ի վնաս իրեն. չի ուզում գիտակցել, վոր յեղը, ձին, ջորին, եչը, ուղտը, գոմեչը շատ ծանր աշխատանք կատարելուց, Ժամանակից առաջ են զրկվում կյանքից և շատ անգամ ել հաշմանդամ են դառնում, սատակում... Ու ինքը վաղը, ավելի ստացած դրամի տանապարտիկը պետք է վճարե, վոր նոր անասուն դնել:

Ահա այն յեղակեալը, վոր ունի «Կենդանիներին Պաշտպանող Ընկերութունը», այդինքն՝ տնտեսականի ավերման առաջն առնելը:

Մեր աշխատավոր դուռը ցուցաբերում էր, կարծես, այն տեսակ հասկացողություն ունի կենդանիների մասին, վոր նրանք այնքան ցավ չեն զգում ծեծից ու հարվածից, այնքան չեն տանջվում ծանր բեռից, վորքան իրենք մարդիկ։ Նա չի ըմբռնում, վոր այն կոշտ փայտի կտորը— լուծը, վոր դնում են յեղան կամ գոմեշի վր-

զիւն, ապիւիլի շատ ճնշում և ցաղ ե պատճառում, քան
ծանրութիւնը. չի հասկանում, վոր շոգը, ցուրտը,
ճանապարհների անհարթութիւնը և ցիւր նրա համար
նույնքան զգալի յեն, վորքան իրեն տիրոջ համար, վոր
անասունը քաղցած ու ծարավ ժամանակ նույնպէս ու-
ժասպառ ե լինում, ինչպէս ինքը՝ մարդը: Իսկ գալով
այն բանին, վոր նա նրբին կերպով ըմբռնե կենդանու-
հոգեբանութիւնը կամ հասկանա նրա լեզուն՝ այդ բա-
նը նա չե ուսումնասիրել:

Կենդանիները յերբ ձայներ են արձակում՝ իրար միտքը հասկանում են, ըմբռնում են, մինչև անգամ գիտակցում են տիրոջ դեպի իրենց ուղղած բառերն ու բացական չությունները, թե նրանցով տերն ինչ և ուղում ասել, մինչդեռ տերը՝ ընդհակառակը չի ըմբռնում, չի հասկանում կենդանու տված նշանները, բռնում, չի հանած ձայնարկությունները, նրա տխրիլն ու ուրախանալը և այլն։ Յեվ յերբ այդ մասին խոսք ելի՝ նում, դա նրան զարմանալի յի, մինչև իսկ ծիծաղելի յի թվում։ Մեկ անգամ, յերբ մեկ միլիցիոններ յասացի, վոր թույլ չտա կառապանին քրտնած ձին ցրտին այդպես յերկար կանգնեցնելու, թոքերի բորբոքում կստանա՝ միլիցիոնները յերեսը շուտ տվեց ինձանից և սկսեց նա՝ միլիցիոնները յերեսը շուտ տվեց ինձանից և սկսեց ծիծաղել ասածիս վրա, թե մի՞թե ձին կարող ե թոքերի բորբոքում ստանալ։

Իսկ գալով կենդանու անատոմիայի մասին, նա—
տերը— այդ այնքան գիտե, վորքան տեսել և իր
մորթած անասունների ներքին մասերը, մասամբ ել
վուկրները. նա հասկացողութիւն չունի կենդանու
սրտի, թոքերի, յերիկամունքների, արնատար յերակ-
ների, միզային փամփուշտի, ստամոքսի, աղիքների
ճործունեյութիւնների ու նրանց կատարած ծառայու-
թիւնների մասին, այդ կողմից նա այնքան հետ և

մնացել, վոր հիշեցնում ե կսենոֆոնի ժամանակները: (Մեր խոսքը, իհարկե, դպրոցներում սովորած, վորոշ չափով զարգացում ձեռք բերած անհատների մասին չէ):

Կան կենդանիներ, վորոնք իրենց առանձնահատկություններով աչքի յեն ընկնում. հիշենք դրանցից մի քանիսը. 1) հովվական շները, 2) խուղարկու շները, 3) Սան-Բեռնար շները, 4) կովերը, 5) ձիերը, 6) գոմեշները, 7) կատուները, 8) թթի դշերը, 9) արագիլները, 10) կռուները, 11) աղավախները և այլն, և այլն, վորոնց կատարած դեպքերի նկարագրությունը մենք կտանք առանձին գրքույկով:

Այդ բոլորի, մի բառով ասած՝ տղխության պատճառով ել նա—ժողովուրդը—այդպես վարվում ե իր անասունների հետ, ինչպես վարվում են անշունչ առարկաների հետ:

Սա տղխության, յետամնացության հետեվանք ե, վոր մեր ժողովրդի մեջ անցել ե սերունդե-սերունդ և հասել ե մեզ դրա շնորհիվ ե, վոր այսօր մեր մանուկ սերունդը վոչ մի սիրալիր վերաբերմունք չի ցույց տալիս դեպի անասունները: Այդ յերեվույթի դեմ մենք պետք ե կովենք մեր բոլոր ուժերով:

Վոր կենդանիները մեր գործ-ընկերներն են՝ կասկած չկա, վոր առանց կենդանիների մենք դժվարությամբ կարող կլինեյինք ապրել՝ կասկածից դուրս ե: Ո՞վ պետք ե աներ մեր վար ու ցանքը, ո՞վ պետք ե կրեր մեր հացն ու խոտը, մեր քարն ու փայտը, ո՞վ պետք ե մեզ տար կաթ, միս, կաշի, մորթի, բուրդ, ձու, փետուր և այլն. այդ բոլոր մենք վորտեղի՞ց պետք ե ձեռք բերեյինք, վոր հազնվեյինք ու կերակրվեյինք: Ճիշտ ե, այժմ վար ու ցանքը մասամբ ել փոխադրությունը (վորտեղ ճանապարհները հարթ են) կարող ենք

կատարել մեխանիզացիայով, բայց յերկրի խուլ անկյուններում, սարերում, ձորերում, խիտ անտառների մեջ, քարքարոտ տեղերում, վորտեղ տրակտորն ու ավտոն չեն կարող մուտք գործել, մեզ ոչնչության հասնողը ելի անատուններն են: Իսկ սնունդը, այդ ամենաեյական պարենն արդեն մենք վոչ մի կերպ, վոչ մի մեխանիզացիայի միջոցով չեյիք կարող ձեռք բերել:

Արդ, յերբ այդ այդպես ե, յերբ նրանք մեր աշխատընկերներն են և անհատապես մենք պետք ե (և անհրաժեշտ ե) լիմանանք մեր անելիքը, մեր վերաբերմունքը նրանց հանդեպ:

Ցեղ ահա այդ թերություններն ու անելիքներն են պատճառը, վոր մի խումբ ընկերներ 1928 թվին մտապատճառը, վոր մի խումբ ընկերություն, անվանելով այն «Հ. ծեցին կազմել մի ընկերություն, անվանելով այն «Հ. Ս. Խ. Հ. կենդանիներին Պաշտպանող Ընկերություն, կամ կրճատ՝ «Կենդանապաշտպան ընկ.»:

Բայց նախքան այդ նյութին, այն ե՝ ընկերության և նրա անելիքներին անցնելը՝ մի համառոտ ակնարկ և նրա անելիքներին անցնելը, և տեսնենք թե նման ընկերություններ յեղե՞լ են, և յեթե յեղել են՝ յե՞րբ, վորտե՞ղ, և ի՞նչ են արել նրանք:

Կենդանիներին պաշտպանող ընկերությունն առաջին ագամ կյանքում պաշտոնապես հանդես ե յեկել Անգլիայում, Լոնդոն քաղաքում, 1824 թվին և ապա 1837 թվին Գերմանիայի Շտուտգարդ քաղաքում, վոր զարգանալով քաղաքներում 1905 թվին իր ցանցը հասցրել ե մինչև 200. այդ ընկերությանը անդամադրված են լինում 75.000 մարդ. տարեկան 100.000 հազար մարկ յեկամուտով և 1.000.000 մարկ դրամադրված: Կենդանիներին պաշտպանող ընկերությունները, ծավալվելով զանազան պետություններում 1896 թվին Բու-

ապագա շատում՝ ունենում են իրենց սահմանափակ հաստատությունները, իսկ 1900 թ. Փարիզում շրջդ համագումարը, ժողովուրդ, համալրյա, բոլոր յեվրոպական պետոււթյուններն ունեցել են իրենց ներկայացուցիչները։ Ռուսաստանում կենդանիների պաշտպանող ընկերությունն առաջին անգամ հիմնվել է 1865 թվին Լենինգրադում (նախկին Պետերբուրգ), վորի նպատակն է յեղել՝ 1) բարելավել կենդանիների կենցաղը, 2) հիմնել կատարելագործված սպանդանոցներ և դտնել կենդանիներին մորթելու ալիլի հարմար յեղանակներ, 3) հիմնել ձիու սպանդանոց և անասնաբուժարաններ, 4) դեպի անասունները լավ վերաբերմունք ցույց տալու համար հիմնել պարզևատուլություններ և 5) հայտարարել՝ դեպի անասունները դատան վերաբերվելու դեպքերը։

միասին հսկում են քաղաքը և դեպի անառնները ցուցադրված անսիրտ և դաժան վերաբերմունքն արձանագրում և ուղարկում են դատարան :

1891-1895 թիվը Լենինգրադի ընկերությունը (իրավունք ստանալով) բռնում, վոչնչացնում է 8255 թափառական շուն, աղյուս է թողնում 3519 շուն, առավելապես ցեղական, չնեղ:

Այդ բնորոշյան նախահաշիվը 1895 թվին յեղել է 8.000 ռուբլի:

8.000 հոգի է:
 Բացի Լենինգրադից, Ռուսաստանում այդ տեսակ
 ընկերություններ չկան ևս: Որոշում է կայացվում, որ
 սում, Ռիգայում, Մոսկվայում, պորոնք գոյություն
 են ունեցել միմյանցից անկախ, առանձին-առանձին:

Թիֆլիսում ընկերությունը 1882-83 թվին, վոմն
Տրեակովսկու խմբագրությունում համ-
սաթերթ: Լենինգրադի ընկերությունը նույնպես 1873
թվին հրատարակում է մի այդպիսի ամսաթերթ, սա-
կայն յերկար գոյություն չի ունենում և յերկու համար
յույս տեսնելուց հետո փակվում է:

Այժմ յեվրոպական բոլոր յերկիրներում այլ տեսակ
ընկերութիւններ կան :

«Հայաստանի Անաստուններին Պաշտպանող Ընկերության թյունը» հիմնվել է 1928 թվին և հաստատվել է նույն թվի հուլիսի 19-ին № 46 ներքերործող հրամարի կողմից։ Ընկերության կանոնադրությանը, ըստ ամենայնի, հարմարեցրած է մեր յերկրի պայմաններին. նա բաղկացած է 6 մասից, 46 հոդվածից։

կազմած և 6 մասից, 46 հոդով
Ընկերությունն իրավաբանական անձ է. նա ունի
իրավունք պարտադիր վորոշումները խախտողներին վրա
արձանագրություն կազմելու, վորեն վկայի ներկայու-
թյամբ, և ներկայացնելու ան, քան պատկանելույն

հանցավորին պատասխանատվության կանչելու, մինչև անդամ քրեական դատի յենթարկելու:

Ընկերությունն իրավունք ունի կազմակերպելու յերեկույթներ, ցերեկույթներ, դասարտություններ, զեկուցումներ զբոսանքներ, ներկայացումներ, համերգներ. ունի իրավունք կազմակերպելու աշակերտական և պատանեկական խմբակներ Հայաստանի բոլոր վայրերում, վորտեղ հարմար և պետք է համարե բաց անելու իր բաժանմունքները և նշանակելու իր գործակալները, կապել յերկիրը կենտրոնի հետ, կոնտակտ գործելու նպատակով: Ընկերությունն իրավունք ունի արդյունաբերական գործերով զբաղվելու, վորպիսի գործերը սերտ կապ ունին նրա նպատակների իրագործման հետ:

Ընկերությունը կազմակերպվել է հասարակական բնույթով ու սկզբունքով այն պատճառով, վոր նախ գործը ժողովրդականանա, տարածվի մասսաների մեջ և դառնա նրա հսկողության առարկա՝ մանավանդ վոր նա անմիջականորեն կապված է նրա տնտեսականի հետ.

2) Ժողովուրդը սովորի, ուսումնասիրե կենդանիների կյանքն ու կենցաղը, նրա անատոմիան և հեղերանությունը, վորից նա այսոր շատ քիչ հասկացողություն ունի. 3) աշխատող ձեռքերի թիվը շատ լինի:

Ինչպես ասացինք, սույն ընկերության կազմակերպելու գլխավոր զրդապատճառն յեղել են այն թերությունները, վոր նրանց դեմ կռիվ մղե և այն մի շարք բացերը, վորոնք ծառացած են մեր առջև՝ ծածկե այն:

Այդ թերությունների մասին մենք արդեն խոսեցինք, իսկ բացերն են. —

1) Ռեֆորմ լծասարքի և կառասարքի մեջ. 2) Խեֆորմ անասունները պայտելու և վորձատելու գործում.

3) պրոֆիլակտիկա, այսինքն՝ կանխել ամեն տեսակ հիվանդություններ և դժբախտ դեպքեր, կամ որ-առաջ նրանց առաջն առնել: 4) Աշխատել ավելացնելու հիվանդանոցների ու ամբուլատորիաների, ինչպես և բժշկների թիվը. 5) ստեղծել այդ ուղղությամբ դրականություն, վորպիսին տարաբախտաբար մենք չունենք կամ շատ քիչ ունենք. 6) մանուկ սերնդի մեջ տարածենք սեր և գիտակցություն դեպի այդ գործը և կազմակերպենք նրանցից խմբակներ (բրիգադաներ), ուժեղացնենք այդ հսկիչ բրիգադաները, ինչպես այժմ այդ կա Ամերիկայում: 7) Յեթե կարիք լինի, (և կլինի) զբաղվենք առևտրա-արդյունաբերական գործերով, ինչպես սեփական ամբուլատորիա, պայտատանոց, լծասարքի և կառասարքի արհեստանոց և այլն: Այդպիսի ծրագրի հիմքն ու նպատակը լինելու յե յերեք բան. —

1. Ազնվացնել անասունների ցեղը, այն ցեղը, վոր այսոր միանգամայն կորցրել է իր նախնական տիպարը, ճղճիմազել, վորքացել, դարձել մի տեսակ կատու: Այդ անելու համար բավական է ազնվացեղ բուդաներ, հովատակներ, խոյեր ու աքաղաղներ բերել տալը, այլ և դրա հետ հարկավոր է բերել — բազմացնել մեր մեջ ցեղական կովեր, զամբիկներ, վոչխարներ, հավեր և այլն: Ժողովրդին հարկավոր է որինեակ վիրցնել Հայաստանի կառավարության ձեռքով հիմնած միջանի ֆերմաներից և հետեվել նրանց. և այսպիսով 5-10 տարում իր անասունների դրությունը հասցնել այն աստիճանի, վոր նրանք ավելի ուժեղ, խոշոր, լավ վորակի և արդյունավետ լինին:

2. Սակայն դրանով չպիտի բավականանա Հայաստանի աշխատավոր ժողովուրդը, այլ նա պետք է իմանա նրան խնամելու, պահելու. — պահպանելու յե-

տարակուսական բարիքին—անշուշտ աշխտեղ կհետեւեն
կենդանիների ցեղի ազնվացման, նրանց սննդի կանո-
նավոր մատակարարման ու նորմալ ռեպրոդուկցիայի:
Յեթե կոլտնտեսութեան վարչութիւնը, կամ նույնիսկ
յուրաքանչյուր մեկ անհատը նկատե, վոր անասունը
հիվանդ է, կաղ է, վերք ունի, կամ կույր է՝ թույլ չի
տա այդ անասունին աշխատեցնելու, մինչև վոր նա
չբժշկվի: Նա (կոլտնտեսութիւնը) իր տրամադրու-
թեան տակ յեղած առողջ անասուններից կարող է
պետք յեղած աշխատանքը կատարել, մանավանդ, վոր
այդ կոլտնտեսութիւնները կուսնեան իրենց անասնա-
բույժերն ու աղբոնոմները, վորոնք ակընդեմ կհետե-
վեն ամենին, բացի դրանից, յուրաքանչյուր կոլտնտե-
սութեան մեջ ընկերութիւնս կաշխատի ունենալ իր
անդամներիկայացուցիչը, դուցե և բաժանմունքը:

Ահա այն ելական յերեք ճանապարհը, վորով աշ-
խատելու յենք մենք. իսկ դրանց աշխատավորների մեծ
մասը տալու յեն մեղ մեր դպրոցները, մանավանդ
ԼԿՅԵՄ-ն ու պիոներները, վորոնք մեր յերկրի
գլխավոր յերակներն են, և վորոնք մեծանում
գարգանում են մեր ապագա հասարակական գործիչնե-
րը լինելու, հետեւելու կյանքին ու նրա գարգացման
ուղիղ ընթացքին: Սմեն տեղ, ուր վոր հարկավոր է՝
նրանք կրարձրացնեն իրենց ձայնը և ցույց կտան իրենց
միջամտութիւնը: Նրանց մեջ ևս, ինչպես դպրոցնե-
րում, կինը իջնորում, կազմվելու յեն յեռյակներ և
կազմակերպելու յեն կադրեր և թույլ չեն տալու, վոր
մեր յերկրում կենդանիները զուր տեղը զոհվեն, այլ
ընդհակառակը՝ աշխատելու յեն պահպանել այն,
գարգացնելու ու ազնվացնելու նրա ցեղը: Ինչպես
դպրոցների, այնպես և ԼԿՅԵՄ ու պիոներների վրա
մեր հույսը մեծ է:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0288930

21.386